

Geografi på medeltiden

Att resa under medeltiden kunde vara ett äventyr, men det hindrade varken bönder, borgare eller adel från att ge sig ut i världen. Handelsmän, pilgrimer, budbärare och andra resande passerade i en jämn ström på vägarna och förde med sig nyheter och skvaller från när och fjärran.

Land- och vattenvägar

Att förflytta sig i landskapet under medeltiden verkar inte skilja sig mycket från hur det gick till fram till 1800-talet. De hästar som fanns hos allmogen var efter våra moderna mått små, och det vanligaste resättet var att gå till fots. Hästen kunde göra resan bekvämare, men inte mycket snabbare. Den användas mest om last- eller dragdjur i synnerhet på vintrarna då slädar kunde underlätta tunga bördor. Att resa i vagn var förmodligen inte så vanligt på landsbygden. Vägarna var oftast inte stenlagda eller plana, utan formades efter lång användning till hålvägar, d.v.s. djupt nedtrampade stigar. För att få översikt i landskapet och undvika vattensjuka områden eller oländig terräng använde man gärna naturliga åsar och höjder som landvägar. En av de längsta och bästa åsarna som använts som väg sedan forntiden är Badelundaåsen. Den sträcker sig från Leksand i Dalarna utmed Dalälven genom Sala och Västerås till Nyköping i Sörmland.

Vattenvägarna i form av älvar och sjöar var en förutsättning för att kunna frakta varor även på somrarna. De medeltida städerna Arboga, Köping och Västerås är alla uppkomna som en följd av sitt läge i förhållande till vattenvägar och farleder. Där fanns utskeppningshamnarna för det järn som producerades i Bergslagen och fraktades utmed Köpingsån och Svartån.

De tidiga kartor som ritades över Norden var varken korrekta eller skalenliga. Oftast hade de ritats av personer som inte ens befunnit sig i närheten av Skandinavien. År 1477 utgavs en förbättrad karta ritad av en dansk där kustlinjerna av nuvarande Danmark, Norge och Sverige var någorlunda återgivna. De norra delarna hade man däremot inget större begrepp om. Förmodligen hade man färdats utmed kustlinjen i båt och på så vis kunnat rita kartan någorlunda korrekt. I början av 1500-talet ritade Olaus Magnus (bror till Johannes Magnus) en ny karta, Carta Marina, över Norden som faktiskt liknar den kartbild vi känner till idag.

Resor till stad och marknad

Tvårt emot vad vi kanske tror var det bönderna som oftast fick färdas långa sträckor under medeltiden. Dels gav arbetet på de egna ägorna upphov till resor mellan in- och utägor, fiskevatten och skogar, men man företog också längre resor till marknader och ting. Marknaderna var lagstiftade till olika tidpunkter och platser under året, och det var endast där och i städerna man fick idka handel överhuvudtaget. För att sälja av ett eventuellt överskott eller för att handla varor var alla människor helt enkelt tvungna att färdas till en marknad eller en stad med handelsrättigheter. Det förekom dock en mängd olagliga frimarknader och handel trots lagar och förordningar. Staden Köping hette under tidigmedeltiden Laglösaköping, vilket antyder att där förekommit olaglig handel innan staden fick sina stadsprivilegier någon gång under 1300-talet. Det fanns ett antal lagliga marknader i Västmanland under medeltiden, de flesta koncentrerade till de medeltida städerna Västerås, Köping och Arboga. Marknaderna hölls i de flesta fall i samband med någon helgonfest, och helst under vintertid då det var lättare att resa och inte orsakade något avbrott i jordbruket.

Beroende på terrängen kunde man ta sig 30-40 km under en dagstapp till fots. Färdades man till häst kunde man ta sig 50 km under samma tid, men med släde vintertid kunde man komma så långt som 70-80 km på en dag. Att segla på öppet vatten var det ojämförligt snabbaste resättet, vid gynnsamt väder kunde man komma 150-200 km under en dagsseglat. Vatten kunde dock också vara ett hinder. Om man färdades landvägen sommartid och inte fann en bro eller färja över större vattendrag kunde man tvingas ta stora omvägar. Milda vintrar utan is kunde omöjliggöra transporter och marknader.

Pilgrimsresor

Nordborna var heller inte främmande för att ge sig ut på längre färder. På runstenar och i skriftliga källor beskrivs hur människor från bl.a. Västmanland gav sig ut till både Jerusalem, Ryssland och England. Från vikingatidens slut och under 1100-talet färdades man på floderna genom Ryssland och över Svarta havet till den heliga staden Jorsala, Jerusalem. Man kunde också färdas sjövägen utmed atlantkusten, genom Gibraltarsund och in i Medelhavet, men att hyra en plats på ett skepp var dyrt. De flesta fick antagligen

färdas till fots genom Europa, vilket också kunde vara en del av botgöringen som var syftet med resan.

Förutom runstenarna finns det bevarade resebeskrivningar för pilgrimer, s.k. itinerarier, från medeltiden. I dem beskrivs vägarnas längd och skick, restiden mellan olika mål och möjliga övernattningsstationer som fanns under resan till de stora vallfärdsorterna Rom, Jerusalem eller Santiago de Compostela. Nordens äldsta bevarade itinerarium skrevs ned på 1150-talet av den isländske munken Nikolaus Bergsson. Den beskriver resvägen från Island till Norge, Danmark och Tyskland, via Rom i Italien vidare till Syrien och Jerusalem. Den största vallfärdsorten inom Norden var Trondheim i Norge, som var välbesökt av pilgrimer från hela Europa. Utefter pilgrimslederna och större vägar på kontinenten fanns det oftast organiserade övernattningsställen, gästgiverier eller kloster som kunde ta emot gäster. Detta såg man till att ta efter även i Skandinavien utmed pilgrimsleden mot Trondheim, och där sådant inte fanns ordnades på olika sätt små s.k. själastugor där man kunde övernatta. De fanns utspridda med ca 30-40 km avstånd från varandra, vilket borde motsvara en dagstapp till fots.

Eriksgatan

Enligt de svenska medeltida lagarna från måste en nyvald kung färdas genom rikets främsta landskap för att få sin kungatitel bekräftad vid de olika tingen. Färden började traditionellt vid Mora stenar utanför Uppsala och sedan söderut via Enköping, Strängnäs, Nyköping, Svituna (Krokek), Norrköping, Linköping, Alvastra, Holaveden, Gränna, Jönköping, Falköping, Skara, Ramundeboda, Örebro, Uppoga, Arboga, Köping, Västerås, Östensbro, genom Enköping igen och avslutades i Uppsala. Lagen om Eriksgatan fungerade mellan 1335 och ända fram till 1609. Namnet Eriksgata tolkas symboliskt som att kunga- och helgonnamnet Erik i det här fallet hade betydelsen ”allhärskare”. Eriksgatan var alltså ett begrepp för den färd allhärskaren måste göra för att bli erkänd, inte namnet på en bestämd väg.

Arbetstips

- Hur reser vi idag? Hur stor är 2000-talets människors räckvidd i världen under en livstid? Finns det överhuvudtaget några gränser?
- Studera moderna kartor och se hur pilgrimsleder och Eriksgatan gick i grova drag. Vilka avstånd rörde det sig om, och hur lång tid tog det att gå till Jerusalem?
- Hur ser reseberättelser ut idag? Det finns färdiga reseguider, men vilken information är mest väsentlig. Skriv en egen resedagbok t.ex. över skolvägen in i minsta detalj utan att ta med gatunamn eller hänvisa till en karta. Beskriv istället landmärken i naturen, byggnader eller vilken granne som kan vara vänlig nog att upplysa om vägen.

Att läsa vidare

Kortfattad och koncentrerad information finns alltid att hämta i *Medeltidens ABC*. Läs mer om resor i en artikel av O. Löfgren i boken *Medeltid* (red. E. Osvalds), och om Eriksgatan i exempelvis *Nationalencyklopedin*.

Kulturmiljöer i Västmanland

De vattenvägar som nämnts i texten finns fortfarande kvar i landskapet. När man betraktar vattendrag idag skall man dock komma ihåg att de ändrats en del sedan medeltiden, både i fråga om vattenmängd och om utsträckning. Det kan tyckas omöjligt att färdas i skepp på Svartån, men förutom att ån var flödigare under medeltiden var båtarna också små och lätt och kunde färdas i grunda vatten.

Eriksgatans sträckning går genom länet och korsar bl.a. Badelundaåsen. I området kring Anundshög i Badelunda kan man till och med se spåren av hålvägar i åsen, och de finns utmärkta vid vandringslederna i området. Hålvägar finns också på andra platser i länet och är utmärkta på fornlämningskartor. Vid Anundshög finns också en serie av resta stenar från järnåldern som har rests utmed vägen (som existerade redan då). Det finns också flera runstenar som berättar om resor under medeltiden, bl.a. i Rytterne, vid Saltängsbron i Västerås, i Skultuna och på andra platser i länet.